

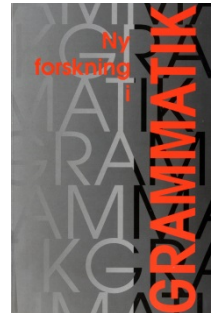
Ny Forskning i Grammatik

Titel: Opfordringer på dansk, russisk og engelsk i teori og praksis

Forfatter: Olga Holberg

Kilde: Ny Forskning i Grammatik 21, 2014, s. 123-142

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nfg/issue/archive>

© Forfatterne og Institut for Sprog og Kommunikation, Syddansk Universitet, 2014

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Ny Forskning i Grammatik (1993-2012) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Opfordringer på dansk, russisk og engelsk i teori og praksis

Olga Holberg

1. Indledning

Lad mig starte med følgende eksempel på dansk, engelsk og russisk:

Sæt du dig bare ned!
Won't you sit down?
Sadis'!
(‘Sæt du dig bare ned!’)

Ifølge den traditionelle sproghandlingsteori (Searle 1979) hører disse tre ytringer til direktiver, som yderligere kan kategoriseres som enten en **invitation** eller et **forslag** til modtager om at sætte sig ned. Mens den danske og russiske ytring er en direkte opfordring, dvs. ytringerne udtrykkes ved hjælp af en imperativ, er den engelske ytring en indirekte opfordring, her formuleret som et spørgsmål. Det interessante ved disse forskellige former er, at de hver især formodes at være default-valget i en kontekst, hvor afsender giver modtager en **tilladelse** til at producere en aktivitet (Durst-Andersen 1995). I den forbindelse er der flere gode grunde til at spørge, hvorfor man verbaliserer en opfordring vha. imperativ plus partiklen *bare* på dansk, vha. imperativ på russisk og slet og ret et spørgsmål på engelsk. Man kan undre sig over denne forskel i de tre sprog, bl.a. fordi det går imod den universelle høflighedsstrategi (Searle 1975, 1979; Brown & Levinson 1987), altså anvendelse af indirekte opfordringer. Sagt på en anden måde er der noget, der tyder på, at nogle sprog, som fx dansk, russisk og polsk (Wierzbicka 1985, 1988; Durst-Andersen 1995), bruger direkte høflighedsstrategier i de kontekster, hvor engelsk mere eller mindre systematisk anvender indirekte strategier. Det forekommer således nødvendigt at finde en model for opfordringer, som ville kunne beskrive de strukturelle forskelle imellem sprog uden at tage udgangspunkt i et bestemt sprog og en bestemt type høflighedsstrategi.

Denne artikels primære formål er derfor at præsentere en anderledes tilgang til teorien om sproghandlinger, nemlig de såkaldte *imperativrammer* (Durst-Andersen *ibid.*), som analyserer opfordringer som sproglige størrelser, der ikke blot består af en enkelt sproghandling, men faktisk af tre forskellige sproghandlinger, defineret i forhold til de tre obligatoriske deltagere i en kommunikationssituation – afsender, modtager og situation. Dernæst vil jeg vise, hvordan dette syn har ligget til grund for udviklingen af en taleproduktionstest der, blandt andet, skal undersøge, hvordan 124 respondenter fra Carlsberg i henholdsvis Danmark, Rusland og England producerer opfordringer ud fra konkrete situationsbeskrivelser. Til sidst vil jeg illustrere, hvordan disse data kan analyseres i praksis.

2. Anmodninger på dansk, engelsk og russisk

I dette afsnit vil jeg beskrive rammen for min undersøgelse af, hvordan danskere og russere taler engelsk, og om deres respektive modersmål afspejles i deres engelsk. Hypotesen bag mit ph.d.-projekt er, at to personer med to forskellige modersmål fra to forskellige kulturer ikke kan siges at tale ét fælles sprog, nemlig engelsk, men at de derimod taler to forskellige former for engelsk, at de med andre ord taler med deres modersmålsstemme (Durst-Andersen, 2011b)¹.

På denne baggrund er det særligt interessant at undersøge, hvordan mentaliteten spiller ind i en interkulturel kommunikation, samt hvor store sproglige forskelle der kan være imellem dansk-engelsk og russisk-engelsk på den ene side og britisk-engelsk på den anden side.

Genstanden for min undersøgelse er afsenders kodning af sproghandlingen **opfordring**, der indeholder fire deontiske og en aletisk imperativramme. Jeg formoder at danskere og russere verbaliserer sproghandlingerne gennem forskellige sproglige former, afhængig af den modersmålsstemme vedkommende taler med. Hvad dansk angår, antager jeg, at der bruges direkte anmodninger, mht. russisk forventer jeg en overvejende anvendelse af direkte opfordringer i form af imperativ.

1 Ved modersmålsstemme forstås et sprogs grammatiske struktur ift. sprogets supertype, dvs. virkelighedsorienteret, afsenderorienteret eller modtagerorienteret sprog (jf. Durst-Andersen 2011a & 2011b).

Mine data vil bestå af sproghandlinger på engelsk produceret af henholdsvis 25 russiske og 25 danske forretningsmænd ansat i Carlsberg. For at sikre undersøgelsens validitet vil en kontrolgruppe på 24 indfødte briter også blive testet for produktion af sproghandlingen 'opfordring'. Udover den engelske sprogproduktionsgruppe i henholdsvis Danmark, Rusland og England, vil empirien også inkludere sproghandlinger på russisk og dansk produceret af henholdsvis 25 russiske og 22 danske forretningsmænd, dog andre end dem, som skal deltage i de engelske sprogproduktionstests. Dette vil tillade mig at sammenligne mine data både internt og på tværs af sproggrupperne.

Alle deltagerene vil indgå i en slags **rollespil**, hvor de skal producere sproghandlinger på engelsk (samt dansk og russisk) ud fra 16 forskellige scenarier udarbejdet på baggrund af de fire deontiske imperativrammer, dvs. *tilladelse*, *forbud*, *tvang* og *ophævelse af tvang*, samt en aletisk imperativramme *umulighed* (se (1) nedenfor). Grunden til at jeg primært vil undersøge de deontiske rammer ligger i en pilotundersøgelse (Arnsberg & Bentsen, 2009) af 26 spanske og danske forretningsmænd tilsammen, hvis resultater ikke viste de store forskelle imellem de to sproggrupper ift. opfordringer baseret på aletiske rammer.

Jeg mener desuden, at kontekst spiller en stor rolle for, hvordan afsender koder sine sproghandlinger. Jeg har derfor udarbejdet fire forskellige scenarier til hver deontiske ramme ud fra fire slags kontekst: **uformel**, **formel**, **institutionel** og **privat** kontekst (Van Dijk, 1977). Til sidst vil jeg undersøge, hvorvidt den interpersonelle relation mellem afsender og modtager spiller en rolle for, hvordan afsender koder sine sproghandlinger. Jeg vil med andre ord søge at forklare påvirkningen ud fra de tre sprogsamfunds grundlæggende kulturelle værdier, social distance og dominans (Brown & Levinson 1987).

3. De traditionelle tilgange til sproghandlinger

I vores eksempel på en opfordring ovenfor, er både den danske (*Sæt du dig bare ned!*) og den russiske variant (*Sadis'!*) udtrykt vha. imperativ. Det synes således rimeligt at begynde med en teori om imperativ. Ifølge den traditionelle tilgang til sproghandlinger (Searle 1979) spiller imperativ ikke nogen stor rolle i engelsk, i og med at den er bundet til **ordre** eller **befaling**. Disse er forbundet med et lavt høflighedsniveau og hører til situationer, hvor afsender har højere rang end modtager eller til uformelle situationer mellem fx familiemedlemmer eller venner. Med andre ord fremsætter Searle ingen teori om

direkte sproghandlinger, men derimod om, hvordan modtager kommer fra det indirekte til det direkte.

Når vi kigger på de såkaldte reduktionistiske teorier om imperativ (Hamblin 1987), behandler de alle imperativ som indikativ, dvs. som ensbetydende med enten fremtidssætninger (fx *You will come to my party*), de såkaldte 'burde'-sætninger (fx *You should come to my party*) eller performativer (fx *I beg you to come to my party*). Ingen af dem kan imidlertid forklare, hvordan det kan være, at man forstår deklarativer som direktiver og reagerer ved at udføre en handling, når man konfronteres med dem. Sagt på en anden måde ser det ud til at man ignorerer det faktum, at mange sprog bruger den rene imperativ:

... all three [reductionist] theories seem to say something that is unhelpful and destructive of logical progress, namely, that imperatives ought not to be treated as phenomena requiring study in their own right. (Hamblin 1987: 136)

Forskellige sprogforskere (Leech 1983; Palmer 1990) har ellers påpeget, at pragmatisk set er imperativ helt umarkeret mht. illokutionær handling. Det betyder at formmæssigt har den et stort anvendelsespotentiale, men er vag ift. illokutionær værdi, mens den indholdsmæssigt er polyvalent (*Sæt dig ned* kan fx læses som enten **invitation**, **forslag**, **råd**, **tilladelse** eller **ordre**). I afsnit 4 vil jeg argumentere for en grammatikbaseret teori, der hævder, at en hvilken som helst opfordring udgør en hierarkisk trelagsstruktur bestående af tre forskellige sproghandlinger: (1) modtagers betingelse, som afsender opfylder før han giver sin opfordring (fx en **tilladelse**); (2) afsenders betingelse til modtager efter at have givet sin opfordring (fx et **forslag**); og (3) selve ytringens dictum svarende til den invariante betydning af imperativ.

3.1. Indirekte sproghandlinger er lig med idiommer

Det ser ud til at den traditionelle behandling af indirekte sproghandlinger heller ikke er helt uproblematisk. I *How to do things with words* (1962), præsenterede Austin den første taksonomi over konventionelle handlinger, som folk udfører gennem sproget. I hans beskrivelse af forskellen mellem illokutionære og perlokutionære handlinger finder vi en bemærkning, som viste sig at være afgørende for fremtidig behandling af illokutionære sproghandlinger i den angelsaksiske pragmatisk tradition:

“We must notice that the illocutionary act is a conventional act: an act done as conforming to a convention” (Austin 1962: 105).

Som bekendt, har Searle videreudviklet Austins sproghandlingsteori, og i sin artikel, *Indirect Speech Acts*, leverer han en detaljeret analyse af indirekte sproghandlinger i engelsk. Det bemærkelsesværdige ved hans beskrivelse er netop sondringen mellem det han kalder *conventions of usage* og det han kalder *conventions of meaning*. For Searle har nogle bestemte former i engelsk, som fx *Can you* eller *Could you*, etableret sig som idiomatiske former for indirekte opfordringer:

“In the case of directives, in which politeness is the chief motivation for the indirect forms, certain forms are conventionally used as polite requests”. (Searle 1975: 77)

Med andre ord ser det ud til, at Searle behandler en ytring som *Can you do A?* som et symbol, hvis betydning må læres udenad fuldstændigt på samme måde som børn tilegner sig ord. Det betyder, at udtrykket *Can you do A?* har en hel arbitrær relation til indholdet **opfordring**: afsender ville ikke stille et spørgsmål og var slet ikke klar over at hun gjorde det.

Dette syn på ytringer går imidlertid imod den semiotiske forståelse af sprog (jf. Durst-Andersen 2009, 2011b), hvor der skelnes skarpt mellem ordets og ytringens semiotik, fordi de hører til to forskellige niveauer i sproget. Ordet er et symbol, der er statisk og impotent og kan således ikke bruges til at referere med eller kommunikere med. Ordets funktion er udelukkende at benævne noget. For at sproget kan blive brugt til at referere og kommunikere med, skal der en grammatik til. Først da bliver ordene dynamiske og kan ramme det, der ønskes af afsender.

Ytringen er et indeksikalsk tegn. Det betyder at der aldrig vil være en arbitrær relation mellem udtrykket (formen), fx *Can you pass me the salt, please?*, og indholdet (funktionen), dvs. selve **opfordringen**. Derudover vil ytringen ikke kun pege på ét aspekt, men på tre, nemlig afsender, modtager og situationen, der skal ændres eller ikke ændres (Durst-Andersen 2011a: 153).

Med andre ord har vi brug for at supplere Searles teori om indirekte sproghandlinger med en mere grammatikbaseret tilgang, der kan gå ind før det

pragmatiske niveau, hvor de indirekte opfordringer traditionelt siges at fungere som idiomer, og belyse, hvad der egentlig ligger bag deres såkaldte indirekte form. Kort sagt: hvorfor sagde afsender, som han gjorde?

3.2. Sproghandlinger og modalitet i russisk²

Det er velkendt, at dansk og engelsk skelner mellem epistemisk og deontisk modalitet, som jeg vil kalde ikke-epistemisk modalitet, da det også omfatter aletisk modalitet. Mens det første står for tro i videste forstand (eller fornuftens love), er det sidste forbundet med viden i bred forstand:

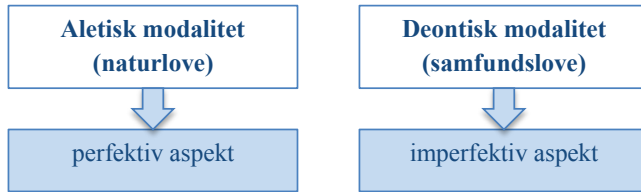
Epistemisk modalitet (tro)	Ikke-epistemisk modalitet (viden)
Han må/kan være på skolen	Han kan gå i skole (Mulighed- aletisk)
Han er nok på skolen	Han må gå i skole (Tilladelse- deontisk)

Som skemaet viser, udtrykkes epistemisk modalitet på dansk normalt vha. modalverber (fx *kunne*, *skulle*, *måtte*, *burde*) eller partikler (fx *nok*, *vist*, *da*). Billedet sløres dog af at de selvsamme modalverber også bruges ikke-epistemisk (Herslund & Jensen 2003: 153ff).

I det russiske grammatiske system spiller epistemisk modalitet ingen rolle, da den udtrykkes vha. leksikalske størrelser som fx *dolžno byt'* ('(det) må være') eller *možet byt'* ('(det) kan være'). Disse adverbialer fungerer som modale sætningsadverbialer, som udtrykker afsenders forhold til udsagnets sandhed, dvs. 'det må være sandt', 'det kan være sandt'. Sagt på en anden måde indgår de ikke i sætningens almindelige propositionelle struktur og står dermed udenfor.

Hvor dansk og engelsk skelner mellem epistemisk og ikke-epistemisk modalitet, ligger skellet i russisk mellem aletisk og deontisk modalitet, et skel mellem to former for viden indenfor ikke-epistemisk modalitet i von Wrights betydning:

2 Formålet med at give en detaljeret beskrivelse af modalitet i russisk, uden at gøre det samme for dansk og engelsk, er forbundet med både pladsmangel og ønsket om at beskrive det teoretiske grundlag for Durst-Andersens deontiske og aletiske imperativrammer, som tydeligt kan ses netop i russisk.

Ikke-epistemisk modalitet handler om forskellige former for viden, dvs. viden om naturlove (aletisk modalitet) og viden om samfundslove (deontisk modalitet). Ifølge von Wright (1968) er aletisk modalitet forbundet med fysisk mulighed eller umulighed samt nødvendighed eller unødvendighed. Deontisk modalitet står derimod for tilladelse, forbud, tvang og ophævelse af tvang.

Det interessante ved de to ovennævnte modaliteter i russisk er netop deres relation til aspektkategorien, som består af perfektivt aspekt (fx *Anna s'ela*, 'Anna satte sig/har sat sig ned') og imperfektivt aspekt (fx *Anna sadit'sja*, 'Anna er ved at sætte sig ned'). Det viser sig, at mens perfektivt aspekt er tæt forbundet med aletisk modalitet, hænger imperfektivt aspekt sammen med deontisk modalitet (jf. Durst-Andersen 2011a).

Lad mig illustrere dette med følgende eksempler (1) og (2):

(1)

perfektivt aspekt	oversættelse
a. <u>Vojdite!</u> (mulighed, imper.) b. Dver' polomana. Ee ne <u>zakryt'</u>. (umulighed) c. <u>Zakrojte</u> dver'! Silno skvozit. (nødvendighed, imper.) d. Ostorozno, ne <u>zakrojte</u> dver'! Potom ne vyjdete. (unødvendighed, imper.)	a. <u>Kom ind!</u> (mulighed, imper.) b. Døren er i stykker – man <u>kan</u> ikke <u>lukke</u> den. (umulighed) c. <u>Luk</u> døren! Det trækker meget. (nødvendighed, imper.) d. Pas på <u>ikke</u> at <u>komme til at lukke</u> døren! Ellers kan du ikke komme ud igen. (unødvendighed, imper.)
aletisk – ”muligt” (naturlove)	

Eksemplerne i (1) viser, at hver gang man på russisk vil udtrykke, at noget er enten muligt, umuligt, nødvendigt eller unødvendigt, skal man bruge et perfektivt verbum.

Eksemplerne i (2) viser (se nedenfor), at imperfektivt aspekt bruges, når man *gør* noget muligt, umuligt, nødvendigt og unødvendigt. Begge aspekter har dog samme funktion i forbindelse med en imperativ, idet de begge bruges af afsender til at opfylde modtagers betingelser for at ville efterkomme en anmodning. Det vil sige, at afsender i det ene tilfælde opfylder modtagers betingelse ved blot at konstatere, at fx muligheden for at efterkomme anmodningen er til stede, mens han i det andet tilfælde er nødt til at give fx en tilladelse for at opfylde modtagers betingelse – han turde jo ikke uden tilladelsen.

Sagt på en anden måde har aspekt i russisk i forbindelse med imperativ en modal betydning, men funktionen hører til det, vi vil kalde *tilfredsstillelsesbetingelser*, betingelser som skal være opfyldt forud for selve udførelsen af opfordringen. Ved perfektivt aspekt er det nok at beskrive en tilstand for modtager, men ved imperfektivt aspekt skal man foreskrive den.

(2)

imperfektivt aspekt	oversættelse
a. <u>Vchodite!</u> (tilladelse, imper.)	a. <u>Kom ind!</u> (tilladelse, imper.)
b. <u>Dver' ne zakryvat'!</u> (skrevet på døren; forbud, inf.)	b. <u>Luk ikke</u> døren! (skrevet på døren; forbud, inf.)
c. <u>Zakryvajte dver'!</u> Vy ne u sebja doma. (tvang, imper.)	c. <u>Luk</u> døren! Du er ikke hjemme hos sig selv. (tvang, imper.)
d. Ja ždu gostej. Ne <u>zakryvajte dver'!</u> (ophævelse af tvang, imper.)	d. Du <u>behøver ikke</u> at lukke døren! Der kommer gæster. (ophævelse af tvang, imper.)
deontisk – ”gøre det muligt” (samfundslove)	

Med andre ord er den imperfektive imperativ i russisk forbundet med noget præskriptivt og den perfekte imperativ med noget deskriptivt. Det, der for-

ener dem, er selvfølgelig imperativformen, hvis funktion er at afsender viser modtager en kopi af verden (i Searles terminologi kaldet *WORD*) og beder modtageren om at lave originalen (i Searles terminologi kaldet *WORLD*). Imperativen er således en instruktion til modtager, der nøjagtigt fortæller ham, hvad han skal virkeliggøre. Searle (1983: 5) siger, at en imperativ har *WORLD-TO-WORD direction of fit*.

At imperativ og aspekt er så tæt forbundne i russisk afslører, at vi ikke blot har at gøre med en opfordring, når man bruger en imperativ, men også har at gøre med afsenders forsøg på at opfylde modtagers betingelse for at efterkomme en opfordring (de såkaldte tilfredsstillelsesbetingelser) såvel som afsenders betingelse til modtager efter at have givet sin opfordring (de såkaldte (*u*)lydighedsbetingelser). Dette betyder, at der i hvert fald er to sproghandlinger mere udover imperativens egen sproghandling – *efterkommelsesbetingelser*. I afsnit 4.1 vil jeg se nærmere på de tre forskellige sproghandlinger.

3.3. Indirekthed – en universel høflighedsstrategi?

Det er efterhånden blevet helt almindeligt at forbinde indirekte sproghandlinger med en universel høflighedsstrategi (cf. Searle 1979, Leech 1983, Brown & Levinson 1987, Blum-Kulka et al. 1989). Man har prøvet at beskrive denne relation i form af forskellige skalaer, som fx de såkaldte *cost-benefit scale*, *optionality scale*, *indirectness scale* (cf. Leech 1983), eller positiv/negativ høflighed ift. modtagers *ansigt* (Brown & Levinson 1987). Hovedprincippet bag den universelle høflighedsstrategi lyder ret simpel: jo større byrde man pålægger modtageren, jo mere indirekte er man nødt til at være.

Det ser umiddelbart ikke ud til at volde nogen problemer med det engelske sprog, fordi dets konventionelle høflighedsstrategier *per definition* er indirekte. Hos Searle (1979: 49) finder vi for eksempel, at “Politeness is the most prominent motivation for indirectness in requests”. Den rene imperativ i engelsk er derimod forbundet med lav høflighed, fordi den på engelsk opfattes som en ordre (Hong 1999: 73).

Problemerne opstår imidlertid, så snart man begynder at beskæftige sig med andre sprog end engelsk, fx slaviske sprog, hvor direkte er et default konventionelt valg ift. opfordringer. Wierzbicka (1985) skriver for eksempel, at det engelske princip for såkaldt ‘høflig pessimisme’ ikke gælder for polsk, russisk, serbokroatisk og mange andre slaviske samt romanske sprog som spansk. I disse

sprog forstår man ikke de indirekte former som *Will you, Won't you, Could you, Why don't you* etc. som opfordringer, men derimod som almindelige spørgsmål. Hun påpeger dermed, at i de fleste situationer, hvor man på engelsk følger de konventionelle høflighedsregler for indirekthed, ville anvendelsen af disse på de ovennævnte sprog virke mærkeligt, hvis ikke direkte uhøfligt.

Når man går til de danske lærebøger om pragmatik (cf. Bülow-Møller 2003), finder man, at regler for anmodninger på dansk er i overensstemmelse med de engelske høflighedsprincipper. Der er dog flere observationer, som afviger fra denne generelle opfattelse.

Eksempelvis har Fredsted (1998) i sin undersøgelse af høflighedsstrategier i turistbranchen fundet ud af, at danske guider stort set kun anvendte strategi nr. 1 (*bald on record*) i Brown & Levinsons (1987) strategimodel, dvs. de anvendte de mest direkte og uformelle sproghandlinger uden modificerende og høflighedsmarkerende sproglige størrelser. Ifølge Trosborgs (1995) komparative undersøgelse af danske engelskstuderende og indfødte englænderes måde at lave opfordringer på, brugte danskerne ligeledes langt flere direkte formuleringer end englænderne, når de skulle interagere med myndighederne.

I Durst-Andersen (2011b, kapitel 5) finder man en plausibel forklaring på danskernes tilsyneladende større brug af direkte former for høflighed, sammenlignet med englændernes. Umiddelbart ser det ud som om de danske og engelske etiketteregler ligner hinanden: som udgangspunkt prioriterer man individet, dets uafhængighed og stor distance mellem samtaleparterne frem for tilhørsforholdet til et fællesskab og fremhævelse af personlige relationer.

Ifølge Durst-Andersen (ibid.) er der imidlertid flere, rent sproglige, tegn på, at danskere går meget op i at indgå og vedligeholde sociale kontrakter, hvilket kan forklares ved et fænomen kun kendt i små sprogsamfund, hvor man har bevaret illusionen om at bo i en landsby. Et af disse specifikke tegn i dansk er partikler, fx *bare, så, lige, nu* og *da*, som danskere mere eller mindre benytter sig af hver gang, de bruger direkte sproghandlinger. Hvor man på engelsk bruger indirekte midler for at udtrykke opfordringer, har man på dansk partikler som kan bruges til at angive såvel tilfredsstillelses- som (u)lydighedsbetingelser. Jeg vil i afsnit 4.2. demonstrere, hvordan man kan analysere danske partikler mht. sproghandlinger.

Vi kan altså konkludere, at den universelle høflighedsstrategi ikke ser ud til at holde vand, fordi mange sprog, bl.a. dansk og russisk, opfører sig anderledes end engelsk, hvad opfordringer angår. Med udgangspunkt i mit ph.d.-projekt, hvis formål er at undersøge danskernes, russernes og englændernes måde at lave opfordringer på, vil jeg i det følgende præsentere en anderledes tilgang til analysen af sproghandlinger, nemlig de såkaldte ‘imperativrammer’.

4. En alternativ tilgang til sproghandlinger

4.1. Imperativrammerne

Ifølge Durst-Andersens hypotese (1995) kan opfordringer i alle sprog analyseres ud fra otte imperativrammer, som kan siges at udgøre universale grundelementer for deontisk og aletisk modalitet. I nogle sprog udtrykkes disse strukturer direkte vha. aspektkategorien (fx i slaviske sprog), i andre sprog er de signaleret vha. modale partikler (fx dansk og tysk) eller indirekte sproghandlinger (fx engelsk og fransk). Som allerede nævnt ovenfor, består de otte universelle imperativrammer af fire såkaldte deskriptive modaliteter, som bygger på aletisk modalitet (naturlove), og fire såkaldte præskriptive modaliteter, som er baseret på deontisk modalitet (samfundslove):

(3)

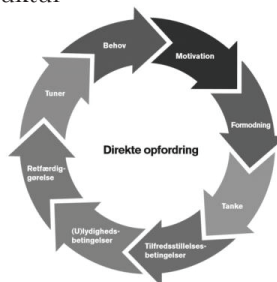
Deskriptive modaliteter	Præskriptive modaliteter
mulighed	tilladelse
umulighed	forbud
nødvendighed	tvang
unødvendighed	ophævelse af tvang

Ifølge von Wrights (1968) logik er de fire aletiske modaliteter deskriptive, fordi de blot beskriver det, der er fysisk muligt eller umuligt, nødvendigt eller unødvendigt. For at bruge Searles terminologi (1983) har de *WORD-TO-WORLD direction of fit*, dvs. ordene svarer til virkeligheden. Hvis man for eksempel sidder til bords og ikke kan nå saltet, så kan man bede sin sidemand om at udføre en handling, som er fysisk mulig for ham, ved fx at sige *Ræk mig lige saltet!* på dansk, *Can you pass me the salt, please?* på engelsk eller *Podaj mne sol'!* (Ræk mig lige saltet!, perfektivt aspekt) på russisk.

De fire deontiske modaliteter er derimod vanskeligere, fordi de har en mere kompleks struktur. De ikke blot *beskriver* at noget er muligt/umuligt/nødvendigt/unødvendigt for modtager at udføre, men de **gør** det også muligt/umuligt/nødvendigt/unødvendigt for modtager at realisere en handling. I situationer, hvor afsender vil få modtager til at gøre noget og dermed anvende deontisk modalitet som performativ, ville afsender vise modtager en kopi af virkeligheden (*WORLD*), som modtager skal bruge som model til at lave originalen efter (*WORD*), dvs. en deontisk opfordring har den såkaldte *WORLD-TO-WORD direction of fit*. For eksempel, ved at sige *Tag du dig bare en kop kaffe!* på dansk, *Won't you have a cup of coffee?* på engelsk eller *Berite kofe, požalujsta!* (Take coffee, please!, imperfektivt aspekt) på russisk, gør afsender det muligt for modtager at tage en kop kaffe i en situation, hvor modtager er hjemme hos afsender og efter etiketteregler ikke bare kan tage en kop kaffe uden først at have fået tilladelse fra værten.

I afsnit 4.2. og 4.3. vil jeg se nærmere på, hvordan de aletiske og deontiske modaliteter manifesterer sig i henholdsvis en dansk, engelsk eller russisk ytring. Lad os lige nu gå tilbage til begrebet 'imperativramme', som har en kompleks struktur og består af en række forskellige kategoritrin, der menes at bygge på afsenders logiske tankerække. Deres hierarkiske ordning betyder, at hvert enkelt trin i tankerækken er betinget af det forrige, og hvert element i en sproglig ytring vil være en verbalisering af et af disse kategoritrin (Arnsberg & Bentsen 2009: 66). Ifølge Arnsberg & Bentsen vil afsender i sine tanker altid begynde ved tuner og slutte med retfærdiggørelse (se cirkel (4) nedenfor). Imidlertid kan afsender, hvad selve verbaliseringen angår, til enhver tid verbalisere det trin, han befinder sig på, ligesom afsender på ethvert tidspunkt kan verbalisere en direkte imperativ ytring. Kort sagt udgør dette kategoriskema en ramme, mens enhver sproghandling altid vil være et indeks, der peger på et bestemt sted i rammen.

(4) Imperativrammens struktur

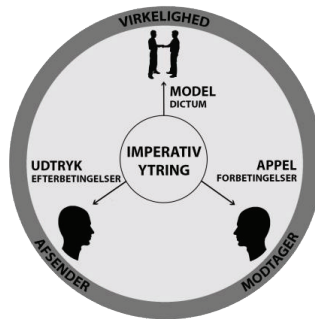

Da artiklens omfang ikke tillader at gå i detaljer med alle kategorierne, vil jeg blot henvise til Arnsberg & Bentsens udtømmende undersøgelse fra 2009. Med henblik på denne artikels emne og dens begrænsede omfang er det nødvendigt at forblive ved cirkelns tre basale trin, som Arnsberg & Bentsen kalder tilfredsstillelsesbetingelser, (u)lydighedsbetingelser og efterkommelsesbetingelser eller selve imperativformen. Udover de tre obligatoriske sproghandlinger indgår sproghandlingen *Tanke* også i den basale imperativrammes struktur, fordi den fungerer som nøgle til hver enkelt ramme. I afsnit 4.3 vil jeg vise, hvordan den manifesterer sig i sprog.

4.2. En ytring – tre sproghandlinger

Som nævnt i afsnit 3, adskiller den foreslåede tilgang til sproghandlinger sig fra den traditionelle teori grundlæggende ved dens *trikotomiske* syn på opfordringer. Dette betyder, at en enkel ytring kan analyseres ikke blot som en sproghandling, men derimod som tre forskellige sproghandlinger defineret i forhold til de tre obligatoriske deltagere i en kommunikationssituation, dvs. afsender, modtager og situation.

Det at se én ytring med tre funktioner på én og samme tid kan føres tilbage til Bühlers Organonmodel fra 1934, ifølge hvilken enhver ytring samtidig fungerer som en repræsentation af en bestemt situation (*fremstilling*), afsenders følelser og tanker (*udtryk*) og et signal til modtager om at reagere (*appel*). Hvis vi skal anvende Durst-Andersens terminologi, bliver en imperativ ytring, dvs. en opfordring, analyseret som en flerlagsstruktur, visualiseret som vist i følgende model:

Modellen skal læses på den måde at en ytring altid vil bestå af tre forskellige sproghandlinger, som for afsender indgår i en bestemt hierarkisk orden,³ dvs. de tre sproghandlinger er altid til stede – enten implicit eller eksplicit. Den første er defineret i 2. persons termer, dvs. modtagers betingelser til afsender, også kaldet *forbetingelser* eller tilfredsstillelsesbetingelser, hvis udførsel ligger til grund for udførelsen af den anden sproghandling – de såkaldte *efterbetingelser* eller (u)lydighedsbetingelser.

Disse forbetingelser kan være deskriptive eller præskriptive og verbaliseres forskelligt i forskellige sprog. F.eks. ville disse forbetingelser på russisk være udtrykt af perfektiv (deskriptive forbetingelser) eller imperfektiv aspekt (præskriptive forbetingelser), samt partiklen *požalujsta* ('værsgo'). På engelsk ville disse betingelser realiseres vha. indirekte opfordringer, mens de samme forbetingelser på dansk kan verbaliseres vha. modale verber, eller en lille gruppe af de såkaldte *deskriptive* eller *præskriptive modale partikler*, repræsenteret af henholdsvis partiklerne *lige* og *nu* på den ene side og *bare* og *så* på den anden side (Durst-Andersen 1995: 641):

Aletisk modalitet		Deontisk modalitet	
Mulighed	Sæt dig <u>lige</u> ned!	Sæt dig <u>bare</u> ned!	Tilladelse
Nødvendighed	Sæt dig <u>nu</u> ned!	Sæt dig <u>så</u> ned!	Tvang

Den anden sproghandling er defineret i 1. persons termer, dvs. afsenders betingelser til modtager, de såkaldte *efterbetingelser* eller lydighedsbetingelser. På dansk kan disse efterbetingelser udtrykkes vha. forskellige leksikalske former, fx *helt ok*, *gerne*, *godt* eller partiklen *da*, som fx i *Sæt Dem da bare ned!* (ibid.), på russisk vha. partiklen *že* ('da') og på engelsk vha. adverbiet *please*.

Den tredje sproghandling i hierarkiet er selve imperativen som har *WORLD-TO-WORD* struktur (cf. 4.1.). Dens funktion kan siges at være en form for kontraktindgåelse imellem afsender og modtager, dvs. hvis afsender vælger at formulere sin opfordring ved at verbalisere trinnet '*imperativ*', tilbyder han modtager en kontakt, som modtager kan vælge at 'skrive under på' eller ej.

3 Et lignende syn på opfordringer som en trelagsstruktur findes i Sadock (1994).

Et af beviserne for fortolkning af imperativen som en kontraktindgåelse kan findes i russisk, hvor situationer som ikke er til forhandling altid udtrykkes vha. infinitiv, fx i metroen *Ne prislonjat'sja*, 'Ikke at læne sig op ad døren', på universitetsgangen *Ne šumet'! Idet ekzamen*, 'Ikke at larme. Eksamenen er i gang'. Hvis man ikke bryder sig om at indgå en kontrakt med an anden, så undgår man imperativ og bruger en indirekte sproghandling.

For at illustrere pointen med opfordringer som (minimum) en trelagsstruktur, kan vi se på én ud af de 17 forskellige situationsbeskrivelser (jf. afsnit 2), som jeg har udarbejdet specifikt til mit ph.d.-projekt på engelsk, dansk og russisk:

(5) Kopirumscenariet

Du er på arbejde

Du er i gang med at kopiere en masse dokumenter, da din kollega Martin kommer ind i kopirummet med et enkelt A4-ark i hånden. Der er kun én kopimaskine i lokalet, og du kan se på ham, at han har travlt og har brug for at kopiere med det samme. Men Martin tøver med at spørge dig. Du vil gerne sige til ham, at det er i orden med dig, så du siger:

Respondentens svar: *Bare benyt dig af printeren! Jeg kan godt vente.*

Dette scenarie bygger på den deontiske imperative ramme *tilladelse*, hvor afsender giver modtager en tilladelse til at tage en kopi. Ifølge det trikotomiske syn på sproghandlinger består den første ytring i opfordringen *Bare benyt dig af printeren! Jeg kan godt vente.* af tre forskellige sproghandlinger: **tilladelse**, **forslag** og **imperativ**. Dette kan anskueliggøres på følgende måde:

Tilladelse	vha. partiklen <i>bare</i> fjerner afsender en forhindring: modtager tør ikke producere en aktivitet. Dvs. afsender tilfredsstiller modtagers forbetninger for at efterkomme afsenders opfordring ved at give tilladelse: "Jeg gør det hermed muligt for dig at producere aktivitet med det formål at du får din kopi."
Forslag	
Imperativ	vha. direkte imperativ <i>Benyt dig af printeren!</i> viser afsender modtager en kopi af virkeligheden og beder vedkommende om at føre den ud i livet: "Jeg beder dig hermed om at realisere den ønskede tilstand ved at producere den tilladte aktivitet."

Som det fremgår af skemaet er efterbetingelserne med Forslag ikke verbaliseret i ytringen *Bare benyt dig af printeren!* De er derimod udtrykt i afsenders anden ytring *Jeg kan godt vente*, hvor afsender vha. adverbiet *godt* giver modtager et løfte: “Hvis du efterkommer min opfordring og tager din kopi, bliver jeg glad.” Man kan analysere ytringen på den måde, at afsender stiller sine efterbetingelser til modtager, som fungerer som en form for kompensation: “Jeg siger hermed, at du ikke skylder mig noget efter at have produceret den tilladte aktivitet.”

Som nævnt i afsnit 3.3., går danskere meget op i at indgå og vedligeholde sociale kontrakter. Den trikotomiske analyse ovenfor er et tydeligt eksempel på, hvordan man rent sprogligt indgår kontrakter mellem to parter: afsender gør noget for modtager ved at udføre sproghandlinger, og modtager gør noget for afsender ved at udføre en handling.

4.3. Et scenarieeksempel på russisk og engelsk

På grund af pladsmangel, er jeg nødt til at begrænse mig til et par illustrative eksempler på opfordringer af typen **tilladelse** (deontisk modalitet), som russiske og engelske deltagere har produceret på henholdsvis russisk og engelsk i forhold til kopirums-scenariet (cf. 5). Ud af de 25 russiske respondenter har 10 anvendt direkte imperativ, mens resten har givet tilladelse indirekte vha. partiklerne *požalujsta* alene og *davaj/te* (‘lad’), det modale verbum *moč* (‘kan/må’) eller leksikalske størrelser, fx *bez problem* (‘ingen problemer’). Et eksempel på en trikotomisk analyse af én af de 25 opfordringer på russisk ser ud som følger:

- (6) Prochodite (ipf. imp.) požalujsta, potomu čto u menja mnogo kopij
(‘Værsgo kom (og lav en kopi) fordi jeg har meget at kopiere’)

Tillad.	vha. imperfektiv aspekt <i>prochodite</i> fjerner afsender en forhindring: modtager tør ikke at producere en aktivitet. Dvs. afsender tilfredsstiller modtagers forbetingsforhold for at efterkomme afsenders opfordring ved at give tilladelse: ”Jeg gør det hermed muligt for dig at producere aktivitet med det formål at du får din kopi.”
Forslag	
Imperativ	vha. direkte imperativ <i>prochodite</i> viser afsender modtager en kopi af virkeligheden og beder vedkommende om at føre den ud i livet: ”Jeg beder dig hermed om at realisere den ønskede tilstand ved at producere den tilladte aktivitet.”

Igen kan man ikke konkretisere efterbetingelserne med **forslag**, selvom partiklen *požalujsta* godt kunne fortolkes i denne ytring som en form for kompensation, bl.a. fordi den står efter **tilladelsen**: ‘Jeg (afsender) siger hermed at du (modtager) ikke skylder mig noget ved at producere den tilladte aktivitet.’

Som nævnt i afsnit 3.1 består imperativrammer af tre obligatoriske aspekter plus **tanke**, der er nøglen til hver enkelt ramme. Det interessante ved denne sproghandling er, at sammenlignet med dansk og russisk forekommer den hyppigere i engelsk i form af et spørgsmål. For at illustrere pointen vil jeg give et eksempel på en indirekte opfordring af typen **tilladelse** produceret af én af de 24 britiske respondenter i forhold til kopirums-scenariet (cf. 3.2.):

(7) Would you like to use the machine?

Tanke	Afsender får tanken: ”Modtager vil gerne bruge kopimaskinen,” som han verbaliserer i form af et spørgsmål: ”Er det rigtigt at du vil bruge kopimaskinen?”
Tillad.	
Forslag	
Imperativ	

Det interessante ved dette eksempel er, at afsender vælger at verbalisere sin tanke fremfor at bruge én (hvis ikke alle tre) af de tre obligatoriske sproghandlinger (tilfredsstillelses-, (u)lydigheds- eller efterkommelsesbetingelser). Dette kan forstås på den måde, at afsender ikke ønsker en kontraktindgåelse og ikke forventer en modydelse, evt. fordi hun ikke vil true modtager med ansigtstab eller tvinge modtager til at udføre en handling.

Det skal dog lige bemærkes, at respondenteren tilsyneladende ikke tolker kopirums-scenariet som en **tilladelse**, men som en **mulighed**, da hun vælger at beskrive en tilstand, “modtager ønsker at få en kopi; det er muligt for modtager at få taget sin kopi”, i stedet for at give en tilladelse, som menes at være en negeret tanke, “modtager ønsker ikke at få en kopi” – verbaliseret som et negeret spørgsmål, *Won't/wouldn't you like to use the machine?* (Durst-Andersen 1995: 650). Det, at respondenteren vælger at bruge sproghandlingen **tanke**, der er nøglen til en aletisk ramme, **mulighed**, i en ellers deontisk scenaribeskrivelse, **tilladelse**, kunne ses som afsenders ‘ikke-ønske’ om at give modtager en tilladelse, og dermed stille dem begge lige.

5. Opsummering

Jeg har i denne artikel argumenteret for Durst-Andersens (1995) grammatik-baserede tilgang til analyse af sproghandlinger på dansk, russisk og engelsk. Grunden var først og fremmest en utilstrækkelig behandling af direktiver i den traditionelle teori om sproghandlinger. Man har altså traditionelt set prøvet at undgå at beskæftige sig med imperative ytringer primært pga. den almindeligt anerkendte universelle høflighedsstrategi, som jeg bl.a. sætter spørgsmålstegn ved i denne artikel. Med henvisninger til Wierzbicka (1985), Hamblin (1987) og Durst-Andersen (1995) prøver jeg at modbevise den universalistiske tilgang til sproghandlinger på den ene side og understøtte mine teoretiske modargumenter med praktiske eksempler fra mit ph.d.-projekt på den anden side.

Imperativrammerne, som jeg argumenterer for i denne artikel, har det fortrin frem for de eksisterende, og hovedsageligt, pragmatiske tilgange til sproghandlinger, at de først og fremmest er baseret på sondringen mellem deontisk og aletisk modalitet (grammatik) snarere end konventionelle regler for idiomatisk (u)korrekte sproghandlinger (pragmatik). Derudover er denne tilgangs semiotiske syn på ytringer som en trelagsstruktur, defineret ift. tre obligatoriske deltagere i en kommunikationssituation (afsender, modtager og virkelighed), der gør en holistisk analyse af opfordringer mulig, både fra modtagers og afsenders side. Sidst, men ikke mindst, tilbyder den en fornuftig tilgang til analyse af imperativer, som udgør en betydelig del af mit ph.d.-projekts data, såvel de russiske som de danske. Selvom denne tilgang til sproghandlinger baseret på imperativrammer ikke endnu er en færdigudviklet teori, i og med at der kan forekomme ændringer i imperativrammens struktur (model (4)), synes den ikke desto mindre at stå som et brugbart redskab til behandling af både direkte og indirekte opfordringer.

Til sidst forekommer det nødvendigt at bemærke, at i denne sammenhæng er et primært strukturdrevet syn på pragmatik og kommunikation især interessant, fordi det forklarer, hvordan mennesker vha. opfordringer indleder forhandlinger, hver gang de kommunikerer med hinanden. Udfaldet af en sådan forhandling vil altid ende med en accept eller en afvisning af en social kontrakt.

Henvisninger

- Arnsberg & Bentsen (2009). *Say please? En tværsproglig analyse af opfordringer på engelsk produceret af danske og spanske sprogbrugere med særligt fokus på hæflighed og kulturelle værdier*. Speciale, Copenhagen Business School.
- Austin, J. L. (1962). *How to do things with words*. Cambridge: Harvard University press.
- Blum-Kulka, S. et al. (1989). *Cross-cultural pragmatics: Requests and Apologies*. New Jersey: Ablex Publishing Corporation Norwood.
- Brown, D. & S. Levinson. (1987). *Politeness. Some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bühler, K. (1934). *Sprachtheorie: Die Darstellungsfunktion der Sprache*. Jena: Gustav Fischer.
- Bülow-Møller, A. M. (2003). Pragmatik, i Herslund, M. & B. L. Jensen (red.) *Sprog og sprogbeskrivelse*, Samfundslitteratur: Frederiksberg.
- Fredsted, E. (1998). *Analysen af dansk og tysk talesprog*. Oslo: Novus forlag.
- Hamblin, C.L. (1987). *Imperatives*. New York: Basil Blackwell.
- Herslund, M. & B.L. Jensen. (2003). *Sprog og sprogbeskrivelse*. Samfundslitteratur: Frederiksberg.
- Hong, G. (1999). Features of request strategies in Chinese, *Working Papers* 47, Lund University, Dep. of Linguistics, 73–86.
- Leech, G. (1983). *Principles of Pragmatics*. London and New York: Longman.
- Durst-Andersen, P. (1995). Imperative frames and modality: Direct vs. Indirect Speech Acts in Russian, Danish, and English, *Linguistics and Philosophy* 18, 611–653.
- Durst-Andersen, P. (2009). Imperative Frames and the Psychology of Indirect Speech Acts. i Jordan Z. (red.) *Studies in Language and Cognition*, Cambridge: Cambridge Scholars Press.
- Durst-Andersen, P. (2011a). *Linguistic supertypes. A cognitive-semiotic theory of human communication*. Berlin/New York: Mouton De Gruyter.
- Durst-Andersen, P. (2011b). *Bag om sproget. Det kulturmentale univers i sprog og kommunikation*. København: Hans Reitzel.
- Palmer, F.R. (1990). *Modality and the English modals*. London & New York: Longman.
- Sadock, J. (1994). Towards a grammatically realistic typology of speech acts. i S. L. Tsohatzidis (red.) *Foundations of speech act theory: Philosophical and linguistic perspectives*, New York: Routledge, 393–407.
- Searle, J. R. (1975). Indirect Speech Acts. i P. Cole & J. Morgan (red.) *Syntax and Semantics Vol. 3, Speech Acts*, New York: Academic Press, 59–82.

- Searle, J. R. (1979). *Expressions and meaning. Studies in the Theory of Speech Acts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Searle, J. R. (1983). *Intentionality: An Essay in the Philosophy of Mind*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Trosborg, A. (1995). *Interlanguage Pragmatics: Requests, Complaints, and Apologies*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Von Wright, G.H. (1968). *An Essay in Deontic Logic and the General Theory of Action*. Amsterdam: North-Holland.
- Wierzbicka, A. (1985). Different cultures, different languages, different speech acts, *Journal of Pragmatics* 9, 145-78.
- Wierzbicka, A. (1988). *The Semantics of Grammar*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.